

רשימות

על אביגדור צ'ריקובר

מנחם שטרן

היהודית במסגרת תולדות יון ורומא בא עם התעניינות שגברה והלכה במשך המאה הי"ט בתקופה המכונה "הלניסטית", כלומר באותה תקופה בתולדות הזמן העתיק שתחילתה כבוש המזרח בידי אלכסנדר הגדול וכינון הממלכות המקדוניות-יווניות באסיה ובמצרים. התעניינות זו בהיסטוריה ובתרבות ההלניסטית ניוונה הר" בה מעליחם של כמה מקצועות-עזר כמו אפיגראפיה, העוסקת בפענוח הכתובות ופירושו, ופפירולוגיה, המתר" כות בקריאת הכתוב על גבי פפירוסים (גומא), הוא חומר הכתיבה הרגיל ביותר בארצות הים התיכון בתקופה ההלניסטית-רומית. פפירוסים נשתמרו למעשה כמעט רק באדמת מצרים, ואף על פי כן היה ערכן של המציאות הפפירולוגיות עצום והיה בהן כדי להורים דם חדש לתוך מדע העולם העתיק, שכן בדרך זו הגיעו אלינו רבבות תעודות ששיקפו את כל צדדי החיים במצרים ההלניסטית-רומית. היו מן התעודות בעלות אופי משפטי, קבלות על מסים, רשימות קרקעות, הוד" עות פקידים, מכתבים פרטיים וכדומה. האפיגראפיה והפפירולוגיה זרעו אור גם על תולדות ישראל. ואם לאפיגראפיה היה יתרון מסוים בזה שהחומר שלה בא מכל חלקי העולם הימי-יכוני, הרי עלתה עליה הפפירי- לוגיה בעושר התעודות וברבגוניותן. שתיהן יחד קיימו בכיכול את דברי הסיבילה היהודית: "וכל ארץ תמלא ממשך וכל ים".

עם חשובי המלומדים שהרבו לעשות להארת ההיסטוריה הישראלית מתוך שימוש כולל בכל המקורות החד- שים העומדים לרשות המחקר נמנה אביגדור צ'ריקובר, הפרופסור להיסטוריה עתיקה באוניברסיטה כירושלים הוא חניך אוניברסיטאות מוסקבה וברלין, ותלמיד מובהק למבססה הגדול של הפפירולוגיה אולריק וילקן. בתחלה קנה לו שם בעולם המדע כהיסטוריון הלניסטי כללי. נושא ספרו הראשון, שהופיע בגרמניה כ-1927, היה "יסוד ערים הלניסטיות מאלכסנדר עד השלטון הרומאי". בספר זה דן צ'ריקובר באחת מבעיות היסוד של ההיסטוריה ההלניסטית והיא שאלת יסוד הערים היוניות באזורי הכיבוש המוקדוניים במזרח. כאן הוא סוקר את כל החומר הרב הנוגע בשאלה כמקורות השונים ומתאר את העקרונות והשיטות שלפיהן כוננו עיר במזרח ההלניסטי. חיבור זה יצאו לו מוניטין בקרב החוקרים, וכמעט שאין עבודה — ואפילו הבללית ביותר — בהיסטוריה הלניסטית שאינה נזקקת בהכרח או כמעט למחקר זה. בספר זה אין צ'ריקובר עוסק

פרקהומן של ההיסטוריה הישראלית, שבו נמצאה האומה היהודית בתחום ההשפעה המדינית והתרבותית של יון ורומא, זכה לתשומת-לב מיוחדת מצד המלומדים. וסיבות רבות לדבר. כראש וכראשונה היו אלה התיאור לוגיים הנוצרים שבתחירתם לחשוף את שרשי הנצרות הקדומה פנו לחקר התנאים בארץ-ישראל בדורו של ישו ובדורות הסמוכים. וגם על תולדות הגולה היהודית לא פסחו, שכן בלעדי תאור פרשה זו לא ניתן להסביר לא את מפעלו של פאולוס, היהודי ההלניסטי מתרוסס, ולא את התהוות רבדי היסוד של הכנסייה הנוצרית בקיסרות הרומית. אולם אופק ראיחם של התיאולוגים היה מצומצם בהכרח. שהרי היתה ההיסטוריה הישראלית בעיניהם רק פרודור לטרקלינה של הנצרות, ואין פלא שאף החשובים שבהם קראו לספרים הדנים בתקופה זו בתולדות ישראל "תולדות תקופת הבית החדשה" או "תולדות האומה היהודית בזמנו של ישו הנוצרי". בהקבלה לחכמי הנוצרים, ולעתים גם מתוך פולמוס עמם, החלו גם ראשי "הכמת ישראל" במאה הי"ט (הרצפלד, גיגר, פרינקל, דרנבורג, גרץ) להקדיש מחקרים מיוחדים לפרשה מכריעה זו שבתולדות ישראל, תקופת המכבים והיהדות הפרושית, הדורות שבהם הונחו היסודות ליהדות התל- מודית. גם קבוצה שלישית של חוקרים גילתה התעניינות גוברת בנושא זה, והם הפילולוגים הקלאסיים וחוקרי ההיסטוריה העתיקה. כידוע נזכרים היהודים, פה ושם, בספרות הקלאסית, היונית והרומית, וקטעים אלה זכו לפירושים והתעמקות החל מהמאה ה"ט. ואף זו: פילון, גדול הסופרים היהודים-ההלניסטים, ויוסף בן מתתיהו, המקור הספרותי החשוב ביותר לתולדות היהודים בתקופה הנידונה, היו בני דורם של קיסרי רומא, ולא יפלא הדבר איפוא, אם חיבוריהם נוצלו להשלמת התמונה ההיסטורית על הקיסרות הרומית. כך למשל, נזקק ההיסטוריון המהולל ביותר של המאה הי"ט, אדוארד גיבון בהרצותו על סודי הצבא הרומי לתאורו של יוסף בן-מתתיהו ב"מלחמות היהודים", והעובדה שיהודי זה היתה פרובינציה רומית, שנשמרו עליה יותר פרטים המצטרפים לסיפור מאורעות רצוף מאשר על פרובינציה ציח אחרת בקיסרות הרומית של התקופה הילרקלודית, גרמה גם היא שלפחות ארץ-ישראל של סוף תקופת הבית השני תזכה לטיפול מצד ההיסטוריונים העוסקים בתול- דות רומא. ברם, המפנה הגדול להבללת ההיסטוריה

כך, למשל, קבע שפפירוס יהודי הוא תעודה שבה נד כרת המלה "יהודי" ביחיד או ברבים, או תעודה שבה מופיעים מוסדות יהודיים. מבזבזים או המכילה ריכוז של שמות יהודיים ברורים ועוד כהנה וכהנה. ככלשו אחרי הפפירוסים ה"יהודיים" עבר צ'ריקובר על רבבות התעודות שנתפרסמו ובדרך זו, מתוך הפרטים המפורטים והידיעות המקוטעות, צייר תמונה מרהיבת-עין של היהדות המצרית בתקופה ההלניסטית, הרומית והביזנטית. מתוך הספר עולה לפנינו יהדות המעורה בחיים הכלכליים של הארץ לכל גזניהם. תחת שלטון התלמיים התפשטו היהודים לכל ארכו של עמק הנילוס מדרום מצרים העליונה ועד אלכסנדריה הכירה שבצפון, ולקחו חלק בפעולות המשקיות השונות. בתעודות מופיעים יהודים, אנשי-צבא, שוטרים, פקידי ממשלה, אכרים, רועי צאן, סוחרים בעלי מלאכה ועוד. התמונה היא רבגונית ובשום פנים אינה מצטמצמת במקצועות המסחר. צ'ריקובר מוכיח שתקופת שגשוגה של הגולה במצרים היתה התקופה התלמית. עם הכיבוש הרומי כבר מסתמנת ראשית השקיעה; היהודים הושו במס הגולגולת לאוכלוסיה המצרית המשועבדת ונדחקו למעמד פחות-דרגה לעומת הישוב היווני המיוחס. פרקים מיוחדים הקדיש צ'ריקובר למאבק היהודים על זכויות אזרחיות באלכסנדריה בתקופה הרומית, למשפט היהודי וההלניסטי ולמרד היהודי בימי טראיאנוס שזעזע את אשיות היהדות המצרית. ברכה בפני עצמה קובע הדיון על השמות שהיו רווחים בקרב היהודים בתקופה ההלניסטית-רומית, נושא שיש בו כדי לסייע לציור דמות רוחנית. חיבור זה של צ'ריקובר אינו רק הישג מבחינה מדעית גרידא, כי אם גם מצד מבנהו ודרך הרצאתו. מי שמצוי אצל ספרות המחקר הפפירולוגית יודע עד כמה עלולות החקירות ההיסטוריות להיות מעשמות ולהעשות סקר רחב סטטיסטית ואוסף מראי מקומות בלבד, שהרי רוב התעודות אין ענינן במאורעות דרמטיים, וחלק מהן הן רשימות משרדיות גרידא. סכנה זו רחוקה מצ'ריקובר. קטעי התעודות הולידו יצירה היסטוריוגרפית פית כעלת דרגה גבוהה. ספר זה נועד למעשה לשמש מבוא לאוסף כולל של הפפירוסים היהודיים. הכרך הראשון של האוסף הזה, ובו הפפירוסים היהודיים מהתקופה התלמית, עתיד לצאת לאור בקרוב בהוצאת הספרים של אוניברסיטת אוכספורד. כרך שני ושלישי יכללו את הפפירוסים מתקופת רומי וביזנטיון.

צ'ריקובר הוא יותר היסטוריון חברתי ופוליטי משהוא פילולוג וחוקר תולדות הרוח. אך עיסוקו בבעיות הכלליות של היהודים ההלניסטיים עורר אותו גם להתעמקות בחקר ספרותם. ואף כאן יזר רב לו וכמאמץ

במיוחד בשאלות ההיסטוריה הישראלית, מרט לסעפיים שהוא מיחד לערים היווניות בא"י. ואולם מכאן ואילך מרכז הוא את רוב חקירותיו בתחום ההיסטוריה היהודית, וכעיקר בשטחים שבהם באו היהודים והיוונים לידי מגע של התקרבות או התנגשות. מאמריו הראשונים בתחום זה עוסקים בבקורת המקורות הספרותיים המתארים את תולדות המרד החשמונאי ("מלחמות א.א.א. בתור מקור היסטורי", מדעי היהדות א'; התעודות בס' השמונאים ב', פרק י"א, תרכ"א) את מחקריו בתולדות ארץ-ישראל בתקופה ההלניסטית הוא מסכם בספרו "היהודים והיוונים בתקופה ההלניסטית" (תרצ"א), אך גם אחר כך הוא עושה הרבה בחקר ארץ-ישראל ההלניסטית. ב-1937 הוא מפרסם (באנגלית) מחקר יסודי על ארץ ישראל לפי הפפירוסים של זנו. פפירוסים אלה, שמקורם בארכיון זנו, מפקידיו של שר האוצר במצרים התלמית, נתגלו ב-1915 בחבל פאיוס שבמצרים, אך נוגעים במישרין גם בארץ-ישראל, כי זנו ביקר בארץ בשנת 259 לפני הספירה וגיילה בה פעילות כלכלית ניכרת. תעודות אלו זרעו אור על ההווה, האדמיניסטרציה, המשק, והגיאוגרפיה ההיסטורית של א"י במאה השלישית שלפני הספירה, המאה שלפני מרד החשמונאים, — תקופה שקודם לכן היתה לוטה בערפל. לבעיות המרד החשמונאי הקדיש צ'ריקובר שורת מאמרים מיוחדים. במאמרו "אנטיוכיה שבירושלים" (ס' אפשטיין) הוא בוחן את שאלת משטרה של ירושלים המתיונת, ובמאמר אחר (אשכולות א') הוא מציג הסבר חדש לגזירותיו של אנטיוכוס אפיפנס, חשוב הוא גם מאמרו הדן בשאלת משטרה של ירושלים בתקופה הרומית ("האם היתה ירושלים פוליס תחת שלטון הפרו-הרומית" (ספר שוובה).

בבחינת גולת הכותרת במפעלו המסועף של צ'ריקובר הם מחקריו בתולדות הגולה במצרים לאור המקורות הפפירולוגיים. בתחום זה של שימוש בפפירוסים להח"את העבר היהודי הריהו בלי ספק ראש המדברים. ספרו "היהודים במצרים בתקופה ההלניסטית-רומית לאור הפפירולוגיה" ירושלים תשי"ה הוא הספר החשוב ביותר שנכתב בדורנו על תולדות הגולה היהודית בזמן העתיק, וראוי הוא לתפוס מקום בצדו של הכרך השלישי של ספרו המונומנטאלי של שירר ("תולדות האומה הישראלית בזמנו של ישו הנוצרי") וספרו הגדול של ההיסטוריון היהודי-צרפתי יוסטף "היהודים ב"קיסרות הרומית" (1914). בחיבור זה עמד צ'ריקובר לפני כעין המורה: איך להבחין בין פפירוס "יהודי" למלתי יהודי, כלומר אם לתעודה יש שייכות ליהודים ולתעודות או לא. לשם כך ניסח צ'ריקובר כללים מדויקים במעט, שלטיהם ניתן לנו לעמוד על יהדותו של פפירוס.

רות היהודית-הלניסטית. ביחוד מדגיש הוא את הקשר ההדוק שבין הגורמים הפוליטיים, הכלכליים והחברתיים ובין הספרות. וכן מזהיר הוא מפני ההשקפה הרחוחת בקרב בעלי המקצוע, המסבירה את צמיחתה של הספרות היהודית-הלניסטית רק בגורמים אפולוגטיים, וחותר אל השוני החברתי הגנוז בשוני הספרותי.

ריו ספר חשמונאים ג' כמקור היסטורי מתקופת אוגוסטוס (ציון תש"ה); המצע האידיאולוגי של אגרת אריסטיאס (ספר דינבורג תש"ט) וראשי פרקים לחקר הספרות היהודית-האלכסנדרונית" (ספר לוי) חרף שף הוא את האידיאולוגיות השונות והורמים הרוחניים בצבוריות היהודית הטבועים ביסוד היצירות של הספ